

TOS (taalontwikkelingsstoornis) onder volwassenen

*Een eerste praktijkgericht onderzoek
naar TOS onder volwassenen*

Picture by Mysticsartdesign

***MSc. Mieke de Haan MLD
& Prof. Dr. Maurice de Greef***

Oktober 2022

*Een eerste onderzoek naar en project voor
TOS (taalontwikkelingsstoornis) onder volwassenen door:*

Artéduc

ROC Rivor

Gemeente Tiel

Gemeente Buren

Gemeente Culemborg

Gemeente Maasdriel

Gemeente Neder-Betuwe

Gemeente West Betuwe

Gemeente West Maas en Waal

Gemeente Zaltbommel

© 2022 Artéduc, Vught

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, of gebruikt in bijvoorbeeld een PowerPointpresentatie, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Artéduc. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijke vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprrecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor zover het opnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de genoemde partij te wenden.

Inhoudsopgave

1.	Aanleiding	4
2.	Achtergronden van TOS bij volwassenen	7
3.	TOS bij volwassenen in de praktijk	10
4.	TOS bij volwassenen in relatie tot sociale inclusie	14
5.	Implementatiekansen TOS aanpak voor volwassenen	16
	Referenties	18
Bijlage 1:	Beknopte signaleringslijst Taalontwikkelingsstoornis Volwassenen	21

1. Aanleiding

De laatste jaren is er veel aandacht voor Taalontwikkelingsstoornissen (TOS) bij kinderen. Het gaat dan om jonge kinderen, kinderen op de basisschool en het voortgezet onderwijs. En terecht. Want als de taalontwikkeling stagneert, kan iemand daar een leven lang last van hebben. En dus moet daar in het onderwijs aandacht voor zijn.

Aandacht voor TOS bij kinderen

TOS is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis. De hersenen verwerken taal dan niet goed. Dat heeft tot gevolg dat kinderen met TOS onder andere moeite hebben met spreken en met het begrijpen van wat wordt gezegd. Ze leren hun moedertaal langzaam en moeizaam, ze onthouden klanken en woorden niet goed en hebben moeite met grammaticale constructies.

In de 'Profielchets Taalontwikkelingsstoornis' wordt aangegeven (Van der Meer, 2022, p. 5): *"De groep van leerlingen met TOS is erg heterogeen. De aard en ernst van de stoornis verschilt. Sommige leerlingen hebben alleen problemen op het gebied van taalproductie, terwijl andere leerlingen meer moeite hebben met taalbegrip. Ook zijn er leerlingen die enkel moeite hebben met spraak en leerlingen met combinaties daarvan. Ook binnen deze groepen bestaat er weer veel variatie".* Daarnaast benadrukt Van der Meer (2022, p. 6) het belang van vroegtijdige signalering: *"Het is belangrijk om TOS zo vroeg mogelijk te signaleren. Door vroege signalering kunnen leerlingen op tijd de juiste ondersteuning krijgen, waarmee de problemen op sociaal-emotioneel gebied beperkt kunnen worden en de leerlingen zo goed mogelijk begeleid kunnen worden in hun taalontwikkeling".*

Het is voor een leerkracht niet makkelijk om TOS te signaleren. Er zijn inmiddels wel signaleringslijsten ontwikkeld waarin algemene kenmerken zijn opgenomen die men bij leerlingen met TOS kan observeren. En vervolgens is het aan de deskundigen om de diagnose te stellen. Het stellen van een diagnose met betrekking tot TOS gebeurt door een combinatie van uitsluiting en verschillende soorten tests. Als een leerling geen gehoorprobleem, lage intelligentie, onvoldoende taalinput of aantoonbare neurologische aandoening heeft, kan worden onderzocht of de leerling TOS heeft (Gerrits et al., 2017). Bij het onderzoek worden dan verschillende meetinstrumenten gebruikt. Op basis van deze onderzoeken kan worden vastgesteld of de leerling inderdaad TOS heeft en welke begeleiding wenselijk is.

Omdat aan die speciale begeleiding uiteraard kosten zijn verbonden is het van belang dat op een zorgvuldige manier TOS gediagnosticeerd wordt. Daarnaast kan het van belang zijn om een diagnose TOS te hebben als de leerling op latere leeftijd gebruik wil maken van specifieke regelingen met betrekking tot bijvoorbeeld examinering.

Aanleiding voor onderzoek onder volwassenen.

Uit onderzoek blijkt dat ongeveer 7 procent van alle leerlingen een taalontwikkelingsstoornis (TOS) heeft (Leonard, 2014). Dat percentage ligt hoger dan het percentage leerlingen met dyslexie of met autisme. Vanuit het perspectief van de UNESCO Leerstoel Volwasseneneducatie van de Vrije Universiteit Brussel kwam de vraag op of er dan ook niet veel volwassenen zijn die TOS hebben. Veel van die volwassenen zullen als laaggeletterd te boek staan en velen van hen zullen ook een leertraject NT1 volgen, zoals blijkt uit onderzoek van De Greef (2021). Maar als docenten geen idee hebben van wat TOS is en welke gevolgen dat heeft voor de individuele deelnemer, doen we dan niet alleen meer kwaad dan goed. Als deelnemers tijdens het leertraject NT1 merken dat het niet gaat en dat ze 'het niet kunnen', lijkt dat niet bevorderlijk voor het zelfvertrouwen en is geen stimulans om actief mee te gaan doen in de samenleving.

In gesprek met Prof. Dr. Ellen Gerrits (onder andere lector Logopedie aan de Hogeschool Utrecht) kwam aan de orde of sommige 'Ambassadeurs Laaggeletterdheid' geen TOS zouden kunnen hebben. Zij had interviews met hen gezien en over een aantal ontstond bij haar het vermoeden van een eventuele TOS. Naar aanleiding van deze constatering heeft zij een workshop over TOS verzorgd op een Landelijke Conferentie voor NT1 docenten in 2020. De aanwezige docenten herkenden de problematiek bij een aantal van hun deelnemers. Veel van die deelnemers kwamen van het speciaal onderwijs. En deze workshop was aanleiding om te onderzoeken of er niet, net als voor de kinderen, een diagnose-instrument voor volwassenen zou moeten komen. Als docenten weten dat een deelnemer TOS heeft, moet wellicht de didactische aanpak anders worden, was de gedachte.

Daarnaast bleek ook dat veel docenten het lastig vinden om stagnerende taalcursisten op de juiste wijze te kunnen begeleiden, zodat ze alsnog succesvolle leerresultaten kunnen behalen. Daarom hebben ROC Rivor, Artéduc en de gemeente Tiel (samen met de andere gemeenten uit Rivierenland) de handen ineengeslagen om dit praktijkgericht onderzoek te starten onder de noemer: 'Met TOS nooit meer de klos'.

'Met TOS nooit meer de klos': van versie 1 naar versie 2.

Uit de eerste gesprekken met het onderwijsteam van ROC Rivor werd duidelijk dat TOS een vrijwel onbekend fenomeen was bij de docenten, maar dat eigenlijk iedereen wel deelnemers kon aanwijzen waarbij het leren om onduidelijke redenen stagneert. Het idee om te gaan onderzoeken of er sprake is van TOS met het doel daar dan in het vervolg in de les rekening mee te houden, sloeg bij alle docenten aan. Het team van ROC Rivor bestaat uit docenten die een docentenopleiding hebben gevolgd, maar ook uit educatief en sociaal werkers die zich uiteindelijk meer zijn gaan specialiseren in het begeleiden van laaggeletterde volwassenen. Het educatief en sociaal opbouwwerk is in het verleden namelijk deels opgegaan in de volwasseneneducatie. Dus ook sociaal werkers maken deel uit van dit team en zijn dus betrokken bij het onderzoeksproject. In dit onderzoeksrapport kiezen wij ervoor deze groep personen met docenten aan te duiden, omdat hun werkfocus ligt op de volwasseneneducatie. In samenspraak met de Universiteit Leiden werd al snel duidelijk dat het gebruik van de testen die we in het project wilden gebruiken wel enige voorkennis veronderstelt bij de afnemers. Daarnaast was er de vraag of we bij alle deelnemers die test wilden afnemen. Dat kan namelijk nogal impact op hen hebben, omdat ze dan het 'etiket' TOS zouden krijgen. Deze vragen brachten ons terug naar het uiteindelijke doel. Het was en is niet de bedoeling om volwassenen een 'etiket' op te plakken. Het is de bedoeling om ervoor te zorgen dat docenten handvatten krijgen om deelnemers, die wel eens TOS zouden kunnen hebben, op een goede manier te begeleiden. Bij deze onderzoeksdoelgroep is van tevoren duidelijk dat de grondslag van TOS bij de taalontwikkeling gezocht kan worden en niet bij andere oorzaken zoals veranderingen in de privésituatie, zoals onderzoek van De Greef, Segers en Verté (2012) aantoont. Dat brengt ons naar een nieuw startpunt. Het gaat erom dat men bij volwassenen in leertrajecten *'een vermoeden van TOS'* kan vaststellen. En daar zijn niet de voorgestelde testen bij nodig, maar wel kennis over hoe TOS te herkennen. ROC Rivor heeft in het kader van Passend Onderwijs in het MBO contacten met Kentalis. Kentalis was bereid om vanuit haar opdracht ook dit project in de Volwasseneneducatie van het ROC te ondersteunen.

De hoofdvraag van het onderzoek luidt dan ook: *"Op welke wijze kunnen docenten laaggeletterde deelnemers, waarbij het leren van basisvaardigheden stagneert, met behulp van een signaleringsinstrument op het gebied van TOS observeren en als er sprake is van 'een vermoeden van TOS' passende leertrajecten voor hen ontwikkelen."*

Onderzoeksaanpak en leeswijzer

Het onderzoek bestond uit verschillende fasen. Allereerst is op basis van een systematisch deskresearch verkend wat de achtergronden van TOS met name bij volwassenen zijn en met welk instrument een vermoeden van TOS gesignaleerd kan worden. Dit is beschreven in hoofdstuk 2. Vervolgens zijn docenten met een passend instrumentarium in de praktijk aan de slag gegaan om op basis van observaties een vermoeden van TOS te signaleren, hun leertrajecten eventueel aan te passen en dit geheel na te bespreken. Dit proces is geëvalueerd via een kwalitatief fenomenografisch onderzoek door twee onderzoekers. De methode is gebaseerd op een interviewtechniek, waarbij men via open vragen probeert om de percepties van deelnemers op een fenomeen in kaart te brengen (Marton et al., 1997). Om de bijbehorende analyse goed uit te voeren zijn alle interviews opgenomen en letterlijk getranscribeerd. Dit geheel is beschreven in hoofdstuk 3. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 ingegaan op de relatie tussen TOS en ervaren taalvaardigheden en sociale inclusie onder de deelnemers zelf. Hiervoor is het SIT-instrument (Sociale Inclusie na Transfer) van De Greef, Segers en Verté (2010) gebruikt. Dit instrument brengt in kaart hoe de volwassen deelnemers aan leertrajecten zelf hun mate van taalbeheersing en sociale inclusie ervaren. Tot slot wordt in hoofdstuk 5 beschreven op welke manier in de onderwijspraktijk deelnemers met een vermoeden van TOS kunnen worden gesignaleerd en de trajecten kunnen worden aangepast. Dit als antwoord op de onderzoeksvraag.

2. Achtergronden van TOS bij volwassenen

Een goede taalontwikkeling is van belang om op een goede wijze te kunnen functioneren in onze 'talige samenleving'. Die ontwikkeling begint al in de vroege kinderjaren. De vroege taalontwikkeling kan de toekomstige taalvaardigheid tijdens de schoolleeftijd voorspellen (Gilkerson et al., 2018). Ook spelen ervaringen in de vroege kindertijd zoals in de kinderopvang en thuis een belangrijke rol. Door het vroege taalgebruik en de fonologische vaardigheden ontwikkeld in deze periode kan later de leesvaardigheid bevorderd worden (Poe et al., 2004). De taalontwikkeling is niet alleen van belang voor het gebruiken en toepassen van taal, maar ook voor het gedrag. Onderzoek toont aan dat er ook een relatie is tussen de taalvaardigheid van jonge kinderen en eventuele gedragsproblemen (Hooper et al., 2003). En er zijn groepen waarvoor blijkt dat de taalontwikkeling problematisch is zoals bijvoorbeeld mensen die een taalontwikkelingsstoornis (TOS) hebben.

TOS: Omvang, oorzaken en gevolg

Volgens Hesseling en Wielaard (2019, p. 6) is TOS een 'neurocognitieve ontwikkelingsstoornis, waarbij het vermogen om taal te leren en de taalverwerking in de hersenen moeilijk verlopen'. Hierdoor kan men moeite hebben met het begrijpen van taal en/of praten. Er is sprake van een ander verloop van de taal- en spraakontwikkeling (Hesseling & Wielaard, 2019). Deze beperkingen leiden tot problemen in het dagelijks functioneren. Bishop (2006) geeft aan dat de problematiek van TOS met name genetisch bepaald is en deels afhankelijk is van de omstandigheden waarin men samenleeft als familie. Oorzaken als een niet optimaal ouderschap, hersenschade rond de geboorte of gehoorverlies lijken veel minder van invloed te zijn. Volgens het Royal College of Speech & Language Therapists (2018) heeft 7.58% van de startende schoolgaande kinderen TOS. Zij hebben moeilijkheden met (RCSLT, 2018, p. 2):

- luisteren, aandacht, geheugen en taalverwerking, met name bij veel mondelinge informatie;
- het volgen van instructies en het begrijpen van vragen en verhalen;
- het juist begrijpen en gebruiken van woorden;
- het uitdrukken van wat ze willen zeggen (inclusief het moeite hebben met het vinden van woorden, gebruiken van grammaticale regels en het op een rij krijgen van gedachten);
- de sociale interactie (inclusief het moeite hebben met het deelnemen aan gesprekken, begrijpen van grappen en figuurlijke taal);
- het gebruiken van taal om gedachten en gevoelens uit te drukken en het reguleren van gedrag en interacties met anderen.

Onderzoek van Botting (2020) laat zien dat jongvolwassenen die TOS hebben mogelijk ook taalproblemen ervaren als ze volwassen zijn. De verwachting is dat de problematiek van TOS onder volwassenen redelijk groot is. Naar schatting kampt 3% van de volwassenen met TOS problematiek. (InfoNu.nl, 2021). Dat zijn in totaal ongeveer 414.167 inwoners in Nederland (CBS, 2021a; CBS, 2021b).

Tos: Impact op sociale inclusie en arbeidsmarktpositie

Mensen met TOS lijken ook meer risico te lopen op het ervaren van problemen op het gebied van sociale inclusie en als het gaat om het vinden van een juiste plek op de arbeidsmarkt. Het is moeilijk voor ze om optimaal te kunnen functioneren in het dagelijks leven en op de arbeidsmarkt. Maar dat niet alleen. TOS heeft impact op de verschillende gebieden:

1. *Taalontwikkeling*

Onderzoek van Del Tufo en Earle (2020) onder jongvolwassenen en volwassenen laat zien, dat degenen met TOS een minder verbaal werkgeheugen hebben en minder goed zijn in versneld lezen op zinsniveau. Dus ook als ze volwassen zijn, ervaren mensen met een TOS-problematiek problemen op het gebied van taal.

2. *Gedragsontwikkeling*

Iemand met TOS heeft ook de kans een persoonlijkheidsstoornis te ontwikkelen op latere leeftijd (Mouridsen & Hauschild, 2009a). Dit onderstreept de kwetsbaarheid van de mensen die TOS hebben.

3. *Schoolloopbaan*

Mensen met TOS blijken de school eerder te verlaten en minder succesvol te zijn in de 'opleidingswereld' (Dubois et al. (2020). Ook hebben ze lagere opleidings- of beroepskwalificaties en minder vaak een geschoolde baan (Conti-Ramsden et al., 2018).

4. *Arbeidsmarktpositie*

Voor mensen met TOS is het lastiger om een baan te vinden. Ze blijven langer werkloos, bekleden lagere functies en riskeren op de langere termijn een lager inkomen (Dubois et al., 2020). Ook is voor deze mensen de kans groter dat ze arbeidsongeschikt worden (Mouridsen en Hauschild, 2009b).

5. *Financiële situatie*

Daarnaast blijkt in een aantal gevallen ook zelfstandigheid en financiële onafhankelijkheid een uitdaging te zijn (Dubois et al., 2020). Onderzoek laat zien dat jongvolwassenen met TOS minder financiële vaardigheden hebben en ondersteuning nodig hebben bij het beheer van hun financiën (Winstanley et al., 2018).

Diagnose en behandeling van TOS

De diagnosestelling van TOS is niet altijd eenvoudig. Het moet genuanceerd gebeuren en er moet ook naar andere dingen worden gekeken, zoals achtergrondkenmerken, het soort taalprobleem, een eventuele meertalige opvoedingssituatie en andere geassocieerde problemen (Van Den Heuvel et al., 2019).

De behandeling van TOS is vrij recentelijk opgestart. Voor de doelgroep kinderen en adolescenten van 0 tot 18 jaar is een richtlijn 'Logopedie bij taalontwikkelingsstoornissen' ontwikkeld (NVL, 2017). Doel van deze richtlijn is om te komen tot een uniforme diagnostiek, behandeling en begeleiding door logopedisten van mensen die TOS hebben. Daarnaast is er een 'Handreiking linguïstische diagnostiek van taalontwikkelingsstoornissen bij kinderen' ontwikkeld door de Vereniging voor Klinische Linguïstiek om meer uniformiteit voor diagnostiek, het handelen en de advisering voor kinderen met TOS te realiseren (Egtberts et al., 2020).

Een eerste behandelprogramma voor jongeren en jongvolwassenen met TOS is BreakOut (Isarin, 2020). De betrokken organisaties STRAS, Kentalis en Auris hebben gezamenlijk een aanzet gemaakt voor een behandelprogramma voor jongeren en jongvolwassenen met TOS die op communicatief gebied redzamer willen worden. Dit kan hen helpen om zelfstandiger te kunnen functioneren in het dagelijks leven. Thema's die bij BreakOut onder andere centraal staan, zijn wonen, gezondheid, vriendschap, geld, liefde & relaties en vrije tijd.

De behandeling van kinderen en jongvolwassenen met TOS wordt in de meeste gevallen gefaciliteerd door logopedisten en taalkundigen en minder door de scholen zelf. Voor volwassenen zou het echter een uitkomst bieden als scholen en dus docenten hen op een juiste manier kunnen begeleiden. Als blijkt dat ruim 7,5% van de kinderen kampt met TOS problematiek dan kan het haast niet anders dat een deel van de volwassenen die op latere

leeftijd via een NT1 traject aan de verbetering van hun taal willen werken ook TOS hebben. Maar dat weten zij waarschijnlijk niet omdat toen zij jong waren er nog geen diagnose-instrumentarium bestond. Als blijkt dat een deelnemer TOS heeft, zou wellicht een andere aanpak en begeleiding nodig zijn. Op basis van een eerste onderzoek lijkt het bijvoorbeeld zinvol om bij volwassenen veel aandacht te schenken aan de woordenschat. De docent kan de nieuwe woorden op verschillende manieren en van meerdere kanten laten zien (McGregor et al., 2020). Hierdoor wordt zowel het onthouden van woorden als de productie ervan ondersteund. Periodieke herhaling kan ervoor zorgen, dat men op de lange termijn de woorden blijft onthouden.

TOS onder volwassenen: Tijd voor actie

TOS blijkt dus zowel onder kinderen en jongeren als onder volwassenen voor te komen. Uiteraard is het goed om tijdens de schoolperiode van kinderen en jongeren interventies te plegen, waardoor zij met hun TOS-problematiek leren omgaan en ook een goede plek in onze huidige samenleving krijgen. Maar ook moet er aandacht voor volwassenen zijn. Zoals gezegd lijken volwassenen met TOS risico te lopen om problemen te ervaren in hun dagelijks functioneren en veelal ook op de arbeidsmarkt. Maar in veel gevallen zullen volwassenen die TOS hebben zich daar zelf niet van bewust zijn. Zij ervaren alleen de hinder van deze stoornis maar weten niet wat de oorzaak is. De impact kan verstrekkende gevolgen hebben en juist tijdens leertrajecten waaraan deze volwassenen deelnemen zou men kunnen kijken hoe de didactische aanpak afgestemd kan worden op de achterliggende TOS problematiek. Op die manier krijgen deze volwassenen de kans te onderkennen dat ze TOS hebben en kunnen ze handvatten krijgen om daarmee om te gaan.

Een eerste stap is om te ontdekken wat een goed instrument is om bij volwassenen TOS te diagnosticeren. Momenteel blijkt de PVVT-III-NL de enige test die ook genormeerd is voor volwassenen. Deze test kijkt echter alleen naar de passieve woordenschat maar lijkt op dit moment een voor de hand liggend en bruikbaar instrument te zijn. Voor jongeren is echter een diagnose TOS van groot belang omdat die diagnose hen mogelijkheden biedt om naast passende begeleiding ook aanpassingen van bijvoorbeeld examens te krijgen. Voor volwassenen is de diagnose minder belangrijk en is 'een vermoeden van' eigenlijk voldoende. Er zijn immers geen specifieke onderwijsinstellingen voor volwassenen en examinering is voor velen ook niet aan de orde. Vanuit dat perspectief lijkt dit instrument niet helemaal passend. De signaleringslijst van Kentalis (zie bijlage 1) lijkt dan een passender instrument. En daarnaast moet ook gekeken worden naar de wijze waarop deze volwassene leert en naar de eventuele leerproblemen. Een goede indicatie van het taalniveau van de deelnemer is hierbij uiteraard ook van belang.

3. TOS bij volwassenen in de praktijk

In samenspraak met de afdeling Volwassenonderwijs van ROC Rivor is een praktijkgericht onderzoek gestart om TOS onder volwassen deelnemers aan leertrajecten te kunnen signaleren. Aansluitend is verkend wat er mogelijk is om leertrajecten aan te passen, zodat deze beter aansluiten bij de deelnemers waarvan men vermoed dat ze een TOS hebben.

Bekendheid TOS

TOS is nog een vrij onbekend fenomeen. Een enkeling van de betrokken docenten kent TOS en heeft er ooit kennis van genomen maar de meesten kennen het niet zoals deze docent aangeeft: *“Nee, (...) wel ADHD en al dat soort stoornissen of rekenkundig kronkeltje ergens wat maar niet wil vallen, weet je, zoiets heb ik ook wel meegemaakt en achteraf heb ik ook wel gedacht die jongen die toen voor rekenen kwam in mijn lees- en schrijfgroep, misschien was dat ook wel een ‘TOSser’ ” (R1).*

Zelfs in de docentopleiding blijkt TOS niet behandeld te worden: *“Wij moesten ons als aankomende docenten Nederlands verdiepen in twee maatwerklerlingen en daar een plan van aanpak voor schrijven. Ik heb het lijstje nog bewaard (2016). Op het lijstje staan bijvoorbeeld ADHD, dyslexie, ADD, ASS, etcetera. Maar niemand in de groep had dus nog gehoord van TOS! Ik kan mij zo indenken dat het nog steeds niet echt bekend is” (R7).*

Vrijwel alle betrokken docenten moeten wel aan een deelnemer denken als ze eenmaal kennis hebben genomen van TOS en de achterliggende problematiek. Dit gaat veelal overal deelnemers tijdens leertrajecten waarbij onder andere eenvoudige woordenschat niet beklijft, communicatie in een grote groep lastig is, men moeilijk kan communiceren met anderen of slecht naar anderen kan luisteren. Maar ook komt het voor dat men blijft praten en de draad eigenlijk kwijt is. Men kan ook erg op zichzelf gericht zijn en kan daarnaast zich wat moeilijker concentreren of is gauw afgeleid. Er zijn meerdere zaken die kunnen spelen, zoals deze docent aangeeft: *“Nou ja, dat zei ik de vorige keer al van moeilijker communiceren met elkaar, dus een aantal van die kenmerken die herkende ik wel bij hen. Dus moeilijker, ook slecht luisteren naar elkaar, vooral op je eigen dingen gericht zijn, moeilijk kunnen concentreren, gauw afgeleid, dat soort dingen” (R8).*

Aanpak van TOS bij ROC Rivor

Binnen de afdeling volwassenonderwijs is het team aan de slag gaan met TOS. Dat proces doorliep vier fasen, te weten:

1. Bewustwording van het fenomeen TOS
2. Observaties en signalering van vermoedens van TOS
3. Inzet van werkvormen aangepast aan TOS
4. Evaluatie, implementatie en doorverwijzing voor TOS-diagnose

1. Bewustwording van het fenomeen TOS

In een eerste fase is het noodzakelijk om als docent te ervaren wat een deelnemer met TOS ervaart in zijn of haar dagelijkse leven. Hierbij was de belevingsworkshop TOS van Kentalis ondersteunend. Op basis van hun expertise liet Kentalis via actieve werkvormen docenten kennismaken met de TOS problematiek. Vrijwel alle docenten zijn lovend over deze belevingsworkshop: *“Ja, (...) het heeft wel mijn blik verruimd, zeg maar” (R5).* Of zoals deze docent aangeeft: *“Ja, hele heldere stappen en ja, eenvoudige toelichting, zeg maar. Daar vond ik hen erg sterk in en ook in het geven van tips en adviezen zeg maar, ja, vond ik hen communicatief heel, (...) vond ik het heel verhelderend” (R3).*

Ook werden er ter illustratie filmpjes getoond van deelnemers die ervaren TOS te hebben. Ook dit helpt volgens de meeste docenten om helder te krijgen wat TOS precies inhoudt. Maar daarnaast moet er ook ruimte zijn om met collega's te overleggen en gezamenlijk de link naar de eigen praktijk en deelnemers te kunnen leggen. Dat is heel constructief zoals deze docent dat aangeeft: *"Ja, je bent ervaringen uit aan het wisselen. Dus daardoor wordt het ook minder abstract. Ik denk dat dat goed is"* (R5).

2. Observaties en signalering van vermoedens van TOS

Na de belevingsworkshop TOS van Kentalis hebben de docenten ook een 'Beknopte signaleringslijst Taalontwikkelingsstoornis Volwassenen' van Kentalis gekregen. Die lijst is in concept aangeleverd door Kentalis en bijgesteld door Mieke de Haan en Maurice de Greef van de UNESCO Leerstoel Volwasseneneducatie zodat deze ook voor volwassenen bruikbaar is. De lijst is besproken en aan tien docenten (waarvan circa de helft NT1-deelnemers begeleid, maar vrijwel allemaal observaties bij deze groep doet) is gevraagd om deelnemers waarbij het leren stagneert aan de hand van deze lijst te observeren. Het merendeel van deze docenten is sinds lange tijd opgeleid en een enkeling is een beginnende docent. Tijdens de bijeenkomst bleek dat, alhoewel het project in eerste instantie gericht is op NT1 deelnemers, veel docenten het gevoel hadden dat de problematiek ook bij NT2 deelnemers speelt. Afgesproken werd dat deze deelnemers dan ook in de observaties meegenomen worden. De lijst is opgenomen als bijlage 1 bij deze rapportage. Vrijwel alle docenten zijn tevreden over deze signaleringslijst: *"Ah, die vond ik heel handig. Die vond ik ook prettig om ernaast te hebben en waardoor ik al snel bijvoorbeeld zag van nou, nee, nee, dit is niet. Ik heb een observatie gedaan bij een NT1-cursist op woensdagavond en dat meisje had wel moeite om te communiceren, maar ze communiceerde wel en ze zei wel wat ze wilde zeggen"* (R2).

De docenten zijn na de bijeenkomst met Kentalis aan de slag gegaan in 11 groepen bij 32 deelnemers met de signaleringslijst. Ze hebben bijgehouden bij hoeveel deelnemers zij TOS vermoeden. Uit dit overzicht bleek dat er inderdaad ook NT2 deelnemers geobserveerd zijn. Niet alle docenten die aan het traject deelnamen, gaven les aan NT1-groepen. Een aantal gaf alleen les aan NT2-groepen en dan met name groepen die een leertraject 'Alfabetisering' volgen. De meeste docenten hebben de observaties op een heel flexibele wijze kunnen doen: *"En het ligt er ook een beetje aan wat voor soort groep en wat voor soort les je geeft, want als je bijvoorbeeld een lestijd hebt waarin je meer een coachend docent kunt zijn hè, dus individueel langs deelnemers kunt gaan dat iedereen bezig is met iets of in een groepje bezig is met iets, dan kun je iets meer afstand nemen van de deelnemers en ze meer observeren. Ook hoe gaan ze met zijn tweeën aan de slag bijvoorbeeld hè, of in een groepje. Of je hebt de tijd om gewoon naast iemand te gaan zitten en iets met ze te bespreken en dan valt je ook sneller op van goh, daar valt het kwartje nog niet"* (R1). In een vervolgbijeenkomst hebben de docenten met elkaar gesproken over de deelnemers bij wie zij TOS vermoeden. Opvallende kenmerken, in gedrag, maar ook in het gebruik van de taal, receptief en productief. *De totale groep die betrokken was bestond uit 26 deelnemers. Bij 9 deelnemers bleek een vermoeden van TOS. Dus iets meer dan een derde. Dat is dus veel hoger dan de landelijke indicaties.*

Hier kwam ook de discussie aan de orde of de signaleringslijst wel bruikbaar is voor NT2-deelnemers. Bij een aantal deelnemers die een leertraject 'Alfabetisering' volgen valt op dat het leren stagneert en dat zij voldoen aan een aantal kenmerken uit de signaleringslijst, zoals weinig contact zoeken maar wel bij anderen kijken wat de opdracht is. Eén van de docenten merkte op dat zij het lastig vond om dan aan TOS te denken: *"Ja, en dan moet je ook iets meer weten van hun achtergrond denk ik. Van kijk, dat speelt ook mee, zijn ze in hun eigen land naar school geweest of*

niet hè" (R3). Of zoals deze docent aangeeft: "Nee, ik denk dat het bij NT2 gewoon voorkomt, alleen het is heel lastig. Want dan zou je moeten weten hoe iemand in zijn eigen taal, hoe goed dat gaat. Daar zijn wel volgens mij testjes voor. Je zou bijvoorbeeld ook kunnen observeren hoe iemand in de pauze met anderen praat of dat het echt hele verhalen zijn" (R7). Een groot aantal van de docenten gaf samenvattend aan dat het niet eenvoudig was om TOS bij NT2-deelnemers te kunnen traceren.

3. Inzet van werkvormen aangepast aan TOS

Daarna werd de stap gezet naar aanpassing van het leertraject. Dit is in samenspraak gebeurd met de deelnemers, waarbij zij zelf in gesprek met de docenten aangaven wat wenselijk en passend was. Vraag was welke handvatten er dan zijn om deze deelnemers beter te begeleiden. Alle docenten stelden voor zichzelf een top 3 van werkvormen samen die mogelijke TOS deelnemers zouden kunnen helpen. Vervolgens werden deze met elkaar gedeeld en gingen de docenten in groepen aan de slag om met elkaar te bespreken hoe ze welke werkvormen bij individuele deelnemers zouden kunnen inzetten. Uit de terugkoppeling bleek dat het hanteren van die werkvormen in een aantal gevallen niet alleen voor de individuele deelnemer relevant is maar ook voor de hele groep deelnemers. En dat geldt dan niet alleen voor de NT1-deelnemers maar ook voor de NT2-deelnemers.

Een voorbeeld van zo'n werkvorm is de 'OPA-strategie' (Ortho Pedagogische Afstemming) waarbij men met de deelnemers bespreekt hoe lang ze met iets bezig zijn, wat ze denken te kunnen doen en wat ze nodig hebben. Een andere mogelijke werkvorm is de 'Binnencirkel – Buitencirkel' waarbij er een binnen- en een buitencirkel van deelnemers gevormd wordt. Men gaat dan in tweetallen in elkaar met gesprek en doet na een tijd een stap opzij, zodat het gesprek weer met een andere deelnemer gevoerd wordt. Docenten kregen hierna de opdracht om voor de verschillende deelnemers met de voorgestelde werkvormen aan de slag te gaan. Ongeveer de helft van de docenten heeft deze werkvormen kunnen toepassen. Bij de andere helft bleek het niet mogelijk te zijn om de werkvormen toe te passen doordat er andere keuzes gemaakt moesten worden voor het verloop van de leertrajecten of dat er onder de deelnemers geen TOS was gesignaleerd. De toepassing van de werkvormen bleek een positieve uitwerking te hebben, zoals deze docent aangeeft: *"Ja, nou, oh ja, dat had ik de vorige keer verteld, hè. Dat zij elkaar gingen helpen met die, dat ze op de telefoon gingen zoeken van, ik weet niet meer bij welke opdracht dat dan nou precies was, maar dat ze elkaar op de WhatsApp gingen zeggen 'ja, zo kun je dat woord opschrijven en dan kun je het goed schrijven'. Dus dat was gewoon heel erg leuk. Ja, weet je, (...) ze werken meer samen en dat is gewoon ook leuk om te zien. (...) Het levert iets op en het brengt ook meer, ja, veiligheid in de groep" (R3).*

4. Evaluatie, implementatie en doorverwijzing voor TOS-diagnose

In de laatste fase is de aanpak geëvalueerd en is gekeken hoe het verder in de onderwijspraktijk van ROC Rivor kan worden geïmplementeerd. Ook zal de aanpak een plek krijgen binnen het gemeentelijk beleid in de regio. Duidelijk was dat signaleren van een vermoeden van TOS en daarop inspelen mogelijk is. Diagnostisering moet echter door specialisten gebeuren, door mensen die specifieke kennis van de problematiek hebben.

Aandacht voor TOS is belangrijk en zou als belangrijk thema in het team geïmplementeerd moeten worden. Om dat goed te kunnen doen is het volgens de meeste docenten van belang dat er uren komen om inhoudelijk overleg met collega's te plegen, vermoedens van TOS te signaleren en gezamenlijk vermoedens van TOS en de aanpak in de les te bespreken

Een docent vat de mogelijke toekomstige implementatie als volgt samen: *"Meer de diepte in met de deskundigheid over TOS door meer te lezen, te horen van deskundigen en met hen te zoeken*

naar interventies en werkvormen enzovoorts in bijeenkomsten met hen en collega's die er ook mee werken. Daarnaast mogelijkerwijs 'TOS pionier' worden, officieel zo genoemd worden in ons team (met nog één of twee collega's) en daardoor officiële uren ervoor krijgen en erkenning. Ook oefenen in de praktijk in de eigen NT1-groep en de bevindingen dan weer met de TOS-werkgroep bespreken en analyseren. Dit zou een wat groter project kunnen worden in Nederland en België (...). Wij 'TOS pioniers' zouden onze bevindingen kunnen presenteren, later, als er meer bereikt is, of eerder om te vertellen hoe we het aanpakken in de groep" (R8).

4. TOS bij volwassenen in relatie tot sociale inclusie

Vraag is of de deelnemers zelf ook ervaren problemen te hebben met hun taalbeheersing of plek in de samenleving als een docent een vermoeden van TOS heeft. Onderzoek naar de ervaring van de betrokken deelnemers in de leertrajecten toont aan dat dat nog niet altijd het geval is.

Relatie tussen TOS en taalbeheersing naast sociale inclusie onder deelnemers

In het voorjaar van 2022 is onder de betrokken deelnemers aan de taaltrajecten een vragenlijst afgenomen door de docenten na een gestandaardiseerde instructie. Hierbij is gekeken naar hoe de deelnemers zelf hun taalbeheersing en hun plek in de samenleving ervaren. Oftewel er is ook gekeken naar hun mate van sociale inclusie. Hierbij is het begrip sociale inclusie gehanteerd zoals dat omschreven wordt door De Greef, Verté en Segers (2012): “Sociale inclusie is een multidimensionaal proces van individuen die met bronnen en diensten proberen om te gaan en deze proberen te beheersen om deel te kunnen aan de samenleving en haar activiteiten, contact te kunnen maken met sociale relaties en zich geïncludeerd voelen in (de lokale) omgeving”. Tijdens de metingen zijn allereerst de socio-demografische kenmerken, zoals geslacht, nationaliteit, leeftijd, hoogste vooropleiding, aantal opleidingsjaren, het hebben van een diploma of een (vrijwilligers)baan in kaart gebracht (gebaseerd op onderzoek van Verté et al., 2007). Bij de meting is daarnaast gebruik gemaakt van de gevalideerde SIT-vragenlijst (Sociale Inclusie na Transfer) van De Greef, Segers en Verté (2010).

Van het SIT-instrument (Sociale Inclusie na Transfer) van De Greef, Segers en Verté (2010) zijn vier verschillende variabelen gebruikt. Allereerst de variabele **Nationale Taalvaardigheden**. Deze variabele bestaat uit negen items met een Likertschaal van 1 - 10. Voorbeelden van items zijn:

- Ik kan schrijven wat ik bedoel.
- Ik kan de krant, een boek of iets anders lezen.

De betrouwbaarheidsanalyse bevestigt de betrouwbaarheid van deze variabele (Cronbach's Alpha $\alpha = 0.923$).

Ten tweede is gebruikt gemaakt van de variabele **Assertiviteit** (bestaande uit vijf items met een Likertschaal van 1 - 10). Voorbeelden van items zijn:

- Ik kan voor mezelf opkomen.
- Ik kan problemen oplossen.

Deze variabele bevestigt de betrouwbaarheid gezien haar Cronbach's Alpha ($\alpha = 0.945$).

De derde variabele is **Ontmoeten & ondernemen** (bestaande uit vier items met een Likertschaal van 1 - 10). Voorbeelden van items zijn:

- Ik ontmoet voldoende mensen.
- Ik doe nieuwe contacten op.

Deze variabele bevestigt de betrouwbaarheid gezien haar Cronbach's Alpha ($\alpha = 0.927$).

De vierde variabele bracht in kaart of men is gaan deelnemen aan natuur- en sportactiviteiten middels de variabele **Natuur- en sportactiviteiten** (bestaande uit vier items met een Likertschaal van 1 - 10). Voorbeelden van items zijn:

- Ik ga de natuur in.
- Ik neem deel aan sportactiviteiten.

Ook deze variabele bevestigt de betrouwbaarheid gezien haar Cronbach's Alpha ($\alpha = 0.858$).

Uit deze impactmeting wordt duidelijk dat niet alle deelnemers aan de taaltrajecten ervaren dat zij hun taalvaardigheden goed beheersen. Slechts 9 van de 17 deelnemers ervaart dat als zodanig. Bij assertiviteit is dat iets beter. 13 van de 16 deelnemers ervaart assertief te zijn (zoals

onder andere in het maken van keuzes en het oplossen van problemen). Dit is vrijwel gelijk voor het aantal deelnemers dat ervaart nieuwe contacten te krijgen en deze ook als positief te ervaren, dat geldt voor namelijk 13 van de 17 deelnemers. Ten slotte ervaren 10 van de 17 deelnemers deel te kunnen nemen aan laagdrempelige activiteiten.

Duidelijk wordt dus dat van de onderzochte deelnemers ongeveer de helft ervaart de taal goed te beheersen of deel te kunnen nemen aan laagdrempelige activiteiten. Niet iedereen ervaart een optimale mate van sociale inclusie. Slechts bij een gering aantal van de deelnemers die deze barrières ervaren is een vermoeden van TOS. Ook bij mensen die niet altijd problemen ervaren in taalbeheersing of mate van sociale inclusie heeft een docent soms toch een vermoeden van TOS. Men moet dus heel nauwkeurig in beeld brengen of men kan spreken van een vermoeden of iemand wel of geen TOS heeft. De deelnemer zelf ervaart namelijk niet altijd dat dit het geval is. Wat opviel, is dat een aantal deelnemers waarmee dit besproken is, aangaven het niet erg te vinden dat de docent met hen over een vermoeden van TOS gesproken heeft, zoals deze deelnemer aangeeft: *“Ja, ja, mij maakt me dat, ja, ik bedoel docenten mogen ook alles aan me vragen. Maar een andere, stel mijn baas vraagt het, dan zeg ik ook gewoon eerlijk antwoord op”* (R9).

5. Implementatiekansen TOS aanpak voor volwassenen

Een praktische insteek voor het signaleren van een vermoeden van TOS blijkt passend te zijn voor de betrokken docenten. Mede omdat de volwassen deelnemers de problematiek meestal zelf niet kunnen benoemen. Hiervoor is bij de docenten wel specifieke voorkennis over TOS noodzakelijk. De uitkomsten van dit praktijkgericht onderzoek zullen in de regio Rivierenland worden gedeeld. Dit zal met name worden georganiseerd voor toeleiders uit de regio. Verdere vervolgstappen zullen moeten worden gezet op twee niveaus. Enerzijds het niveau van de instelling waar dit praktijkgericht onderzoek werd vormgegeven, ROC Rivor en anderzijds op landelijk niveau.

Conclusies

Allereerst is duidelijk geworden dat het diagnosticeren van TOS bij volwassenen niet altijd wenselijk is. Met name omdat de deelnemer dan een 'etiket' TOS kan krijgen. Om die reden heeft het team volwassenonderwijs van ROC Rivor aan de hand van een ontwikkelde signaleringslijst van Kentalis aan de hand van observaties het vermoeden van TOS bij een aantal volwassen deelnemers van leertrajecten kunnen vaststellen. Uit het onderzoek bleek dat deze werkwijze passend was en de belevingsworkshop TOS van Kentalis noodzakelijk om een goed beeld van TOS en de problematiek voor de deelnemer die daarmee samenhangt te krijgen.

Uit het praktijkgericht onderzoek werd daarnaast duidelijk dat het signaleren van TOS door docenten wel wenselijk is, omdat deelnemers het niet altijd zelf signaleren dat hun leerproces stagneert. Als men vermoedens van TOS kan vaststellen is een vervolgstap het aanpassen van het leertraject. Dit kan middels de inzet van bepaalde werkvormen die een ander appèl op het handelen van de volwassen deelnemers doet.

Implementatie bij ROC Rivor

Het is belangrijk om de uitkomsten van dit project in te bedden in de organisatie. Dat betekent dat TOS een blijvend aandachtspunt is en dat hiervoor ook binnen het team en het teamoverleg tijd en ruimte is.

Het kan helpen als de informatie uit de impactmetingen die regelmatig plaatsvinden niet alleen als anonieme cijfers doorgegeven worden aan de gemeenten, maar dat de resultaten ook worden doorgegeven aan de betreffende docent. Die gegevens kunnen helpen om deelnemers met een vermoeden van TOS te identificeren, hen te observeren en indien nodig de didactiek beter op hun behoeften af te stemmen. De gegevens uit de vervolgmeting kunnen worden ingezet om ook voor de docenten helder te maken wat de individuele voortgang in het traject is.

Daarnaast moet er voldoende tijd en uren voor de docenten worden vrijgemaakt om de cyclus die in dit praktijkonderzoek is doorlopen te kunnen blijven uitvoeren, Het betreft:

1. Bewustwording van het fenomeen TOS en opbouw van kennis hierover in het team.
2. Observaties en signalering van vermoedens van TOS bij zittende en nieuwe deelnemers.
3. Inzet van werkvormen aangepast aan TOS en bespreking daarvan in het team.
4. Evaluatie, implementatie en eventuele doorverwijzing voor TOS-diagnose.

Landelijke implementatie

Op landelijk niveau is aandacht voor deze problematiek via het 'Leven Lang Leren Collectief Laagopgeleiden & Laaggeletterden' dat ondersteund wordt door het Nationaal Groeifonds. In dit plan is ruimte opgenomen om landelijk aandacht te besteden aan TOS bij volwassenen. Met

deskundigen uit dat veld zal verder aandacht besteed moeten worden aan instrumenten om de docenten van kennis en instrumenten te voorzien om het vermoeden van TOS (nog specifiekere dan nu in dit project) vast te stellen en hen van specifieke handvatten te voorzien om daar in de onderwijspraktijk mee aan het werk te gaan. De uitkomsten van dit project kunnen als onderlegger dienen voor het opstellen van het werkplan voor dit landelijke project. Dan zal ook gekeken worden of bij NT2-deelnemers een vermoeden van TOS vastgesteld kan worden. Daarnaast zou de aandacht voor TOS eventueel ook betrokken kunnen worden in deskundigheidsbevordering van docenten, zoals onder andere de opleidingen tot docent NT1 of NT2.

Kijkend naar de inburgeringseisen op dit moment is voor deze deelnemers wellicht het vaststellen van een “vermoeden” van TOS niet voldoende. Via onderzoek moet kunnen worden vastgesteld wat voor de NT1-deelnemers (en wellicht dus ook voor de NT2-deelnemers) werkt en wat niet. De bedoeling is dat de uitkomsten van dit landelijke project niet alleen binnen de bedoelde ‘Leven Lang Leren Collectieven Laagopgeleiden & Laaggeletterden’ maar met het hele werkveld worden gedeeld.

Onderzoeksreflectie

Tijdens het traject werd helder dat het signaleren van TOS niet eenvoudig is. Het bleek onder andere lastig om te bepalen onder welke groep deelnemers dit moest gebeuren. Daarom is uiteindelijk voor een kleinere groep gekozen dan in eerste instantie werd voorgesteld. Dit om een nauwkeuriger en beter afgewogen oordeel te kunnen geven en niet te snel te generaliseren voor een grotere groep. Bij een vervolgonderzoek zou het aantal betrokken deelnemers en docenten dus vergroot kunnen worden.

Daarnaast werd het duidelijk dat het signaleren van TOS onder NT2-deelnemers lastiger lijkt te zijn, vanwege het feit dat men niet de gehele geschiedenis van de taalontwikkeling van deze deelnemers kent. Wil men dat toch voor deze doelgroep kunnen doen dan moet men een uitgebreider onderzoek kunnen realiseren, waarbij men ook nauwkeurig de taalontwikkelingsgeschiedenis van de NT2-deelnemers in beeld moet brengen.

Ten slotte toont eerder onderzoek aan dat er duidelijke oorzaken zijn voor TOS. Wellicht is het een optie om nog nauwkeuriger in kaart te brengen wat mogelijk andere oorzaken zijn om hier indien mogelijk nog beter op in te kunnen spelen.

Vervolgonderzoek

Tijdens het traject werd helder dat het signaleren van TOS onder NT2-deelnemers veel moeilijker is met name omdat hun ‘taalgeschiedenis’ onbekend is. Echter zien we ook bij deze groep een stagnatie van het aanleren van taal. Met name bij de NT2deelnemers aan leertrajecten ‘Alfabetisering’. Een snelle zoektocht leverde op dat er, weliswaar lang geleden, onderzoek is gedaan naar die stagnatie onder de noemer ‘Stagnerend, moeilijk lerend of gewoon langzaam? (Van Breed et al., 2004). Bekeken moet worden of dit onderzoek, waar onder meer een advies voor een zorg-structuur en een diagnose-instrument zijn opgenomen, nog bruikbaar is in de huidige situatie of dat nader onderzoek noodzakelijk is.

Referenties

- Bishop, D.V.M. (2006). What Causes Specific Language Impairment in Children? *Current Directions In Psychological Science*, 15(5), p. 217 – 221.
- Botting, N. (2020). Language, literacy and cognitive skills of young adults with developmental language disorder (DLD). *International Journal of Language Communication Disorders*, 55(2), p. 255 – 265.
- Breed, M., Isimah-Huijbers, J., Van der Kleijn, M., Krechting, A., Leenders, E., Pothof, J., Raijmakers-Volaart, C., De Valk - Van Hees, J., & De Vries, C. (2004). *Stagnerend, moeilijk lerend of gewoon langzaam? Handreikingen voor NT2-onderwijs in de bve*. Enschede: SLO.
- CBS. (2021a). *Leeftijdsverdeling: Hoe ziet de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking eruit?* Retrieved: 01-11-2021. <<https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/leeftijd/bevolking>>.
- CBS. (2021b). *Voorlopige bevolkingsaantallen per gemeente, 1-1-2021*. Retrieved: 01-11-2021. <<https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2021/10/voorlopige-bevolkingsaantallen-per-gemeente-1-1-2021>>.
- Conti-Ramsden, G., Durkin, K., Toseeb, U., Botting, N. & Pickles, A. (2018). Education and employment outcomes of young adults with a history of developmental language disorder. *International Journal of Language Communication Disorders*, 53(2), p. 237 – 255.
- De Greef, M. (2021). *De laaggeletterde leert het ons: Onderzoek naar het stimuleren van scholingsdeelname aan trajecten basisvaardigheden*. Vught: Artéduc.
- De Greef, M., Segers, M. & Verté, D. (2010). Development of the SIT, an instrument to evaluate the transfer effects of adult education programs for social inclusion, *Studies in Educational Evaluation* (36), 42 - 61.
- De Greef, M., Segers, M. & Verté, D. (2012). Understanding the effects of training programs for vulnerable adults on social inclusion as part of continuing education. *Studies in Continuing Education*. DOI: 10.1080/0158037X.2012.664126.
- De Greef, M., Verté, D. & Segers, M. (2012). Evaluation of the outcome of lifelong learning programmes for social inclusion: a phenomenographic research. *International Journal of Lifelong Education*, 31(4), p. 453 – 476.
- Del Tufo, S.N. & Earle, F.S. (2020). Skill Profiles of College Students With a History of Developmental Language Disorder and Developmental Dyslexia. *Journal of Learning Disabilities*, 53(3), p. 228 – 240.
- Dubois, P., St-Pierre, M.-C., Desmarais, C & Guay, F. (2020). Young Adults With Developmental Language Disorder: A systematic Review of Education, Employment, and Independent Living Outcomes. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 63, p. 3786 – 3800.

Egtberts, M., Lam – De Waal, N., Van der Linde, K., Pol, M., Spijksma, S. & Torremans, T. (2020). *Handreiking linguïstische diagnostiek van taalontwikkelingsstoornissen bij kinderen*. Vught: Vereniging voor Klinische Linguïstiek

Gerrits, E., Beers, M., Bruinsma, G., & Singer, I. (2017). *Handboek taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Gilkerson, J., Richards, J.A., Warren, S.F., Kimbrough Oller, D., Russo, R. & Vohr, B. (2018). Language Experiences in the Second Year of Life Predicts Language Outcomes in Late Childhood. *Pediatrics*, 142(4), p. 1 – 21.

Hesseling, M. & Wielaard, I. (2019). Bent u bekend met de impact van TOS? *GZ-psychologie*, 2, p. 6 – 7.

Hooper, S.R., Roberts, J.E., Zeisel, S.A. & Graham, F.P. (2003). Core Language Predictors of Behavioral Functioning in Early Elementary School Children: Concurrent and Longitudinal Findings. *Behavioral Disorders* 29(1), p. 10 – 24.

InfoNu.nl. (2021). *Taalontwikkelingsstoornis (TOS): een vrij onbekend probleem*. Retrieved: 01-11-2021. < <https://mens-en-gezondheid.infonu.nl/aandoeningen/177668-taalontwikkelingsstoornis-tos-een-vrij-onbekend-probleem.html>>.

Isarin, J. (2020). *BreakOut4TOS Factsheet 2020*. Utrecht: Koninklijke Kentalis.

Leonard, L. B. (2014). *Children with specific language impairment (2nd Edition)*. Cambridge: MIT Press.

Marton, F., Watkins, D. & Tang, C. (1997). Discontinuities and continuities in the experience of learning: an interview study of high-school students in Hong Kong. *Learning and Instruction*, vol. 7 (1), 21 – 48.

McGregor, K.K., Arbisi-Kelm, T., Eden, N. & Oleson, J. (2020). The word learning profile of adults with developmental language disorder. *Autism & Developmental Language Impairments*, 5, p. 1 – 19.

Mouridsen, S.E. & Hauschild, K.-M. (2009a). A longitudinal study of personality disorders in individuals with and without a history of developmental language disorder. *Logopedics Phoniatrics Vocology*, 34, p. 135 – 141.

Mouridsen, S.E. & Hauschild, K.-M. (2009b). Disability pensions in individuals diagnosed with a developmental language disorder as children. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 11(4), p. 275 – 285.

NVLF. (2017). *Richtlijn Logopedie bij taalontwikkelingsstoornissen*. Woerden: NVLF.

Poe, M.D., Burchinal, M.R. & Roberts, J.E. (2004). Early language and the development of children's reading skills. *Journal of School Psychology*, 42, p. 315 – 332.

Royal College of Speech & Language Therapists. (2018). *Giving voice to people with developmental language disorder*. London: Royal College of Speech & Language Therapist.

Van Den Heuvel, E., Goeleven, A., Breuls, M., Vandereet, J. & Zink, L. (2019). Multidisciplinaire diagnostiek als startpunt voor een gepast zorgtraject voor kinderen met taalontwikkelingsproblemen. *JGZ Tijdschrift voor jeugdgezondheidszorg*, 51, p. 38 – 46.

Van der Meer, H. (2022). *Profielchets Taalontwikkelingsstoornis (TOS): Passende perspectieven taal*. Amersfoort: SLO.

Verté, D., De Witte, N. & De Donder, L. (2007). *Schaakmat of aan zet? Monitor voor lokaal ouderenbeleid in Vlaanderen*. Brugge: Uitgeverij Van den Broele.

Winstanley, M., Durkin, K., Webb, R.T. & Conti-Ramsden, G. (2018). Financial capability and functional financial literacy in young adults with developmental language disorder. *Autism & Developmental Language Impairments*, 3, p. 1 – 11.

Bijlage 1: Beknopte signaleringslijst Taalontwikkelingsstoornis Volwassenen

Deze lijst is geen diagnostisch instrument. Een TOS kan alleen vastgesteld worden na onderzoek. Als de professional hier op 3 gebieden een forse uitval vindt (zeg 1/3 tot 1/2 van het hoofdonderwerp) heeft men reden tot aannemen van meer dan een gemiddelde problematiek op dit gebied.

Opgesteld door Robert-Frank Heijnen
T 06-10146363 Email r.heijnen@kentalis.nl

Bijgesteld voor de doelgroep volwassenen i.s.m.
de UNESCO Leerstoel Volwasseneneducatie
van de Vrije Universiteit Brussel

1. Begrijpen van de ander

- Heeft een eenvoudig taalgebruik.
- Heeft veel moeite met het begrijpen van informatie.
- Is onvoldoende betrokken bij gesprekken in de groep.
- Kijkt bij andere deelnemers wat er gedaan moet worden.
- Heeft moeite met goede verwerking van mondelinge opdrachten.

2. Uitdrukkingsvaardigheid

- Heeft moeite met de zinsopbouw.
- Kan gedachten en wensen onvoldoende begrijpelijk uitdrukken.
- Heeft moeite met gerichte vragen formuleren/stellen.
- Heeft moeite met begrijpelijk vertellen wat hij/zij heeft meegemaakt.
- Spreekt onduidelijk.
- Spreekt in onvolledige zinnen.
- Heeft last van woordvindingsproblemen.
- Het samenwerken met andere deelnemers verloopt moeizaam.
- Vindt het moeilijk om een verhaal te vertellen.
- Is niet altijd goed te verstaan.

3. Wederkerigheid in communicatie met de ander

- Neemt weinig spreekinitiatieven.
- Heeft moeite om tot een "echt" gesprek te komen.
- Heeft moeite met het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken.
- Vertelt veel, maar het is voor een ander niet te volgen.
- Contact met de andere deelnemers verloopt moeizaam.
- Er is weinig oogcontact.

4. Weerbaarheid

- Heeft de hulp van de docent nodig voor het oplossen van problemen.
- Durft geen vragen te stellen en te zeggen dat hij/zij iets niet begrijpt.
- Heeft moeite om tegen de docent te praten.
- Heeft moeite om te spreken in een groep.

5. Conversatievaardigheden

- Is niet gericht op communicatie.
- Begint een gesprek niet uit zichzelf.

Onderwijsbehoeften

Didactiek

- Boeien (sluit aan bij belevingswereld).
- Binden (werk aan de relatie).
- Leiden (toon leiderschap).
- Visualiseer informatie zo veel mogelijk.
- Tegelijkertijd luisteren en aantekeningen maken is soms lastig: reik een samenvatting aan, laat meekijken met een andere deelnemer hoe hij/ zij dat doet of geef extra tijd.
- Zet de instructie middels steekwoorden op het bord en laat deze staan
- Bied structuur in ruimte, tijd en inhoud.

Interactie

- Communiceer helder, eenduidig en voorspelbaar in een aangepast spreektempo.
- Geef tijd tussen vraag en antwoord.
- Houd rekening met trage informatieverwerking.
- Vraag bij twijfel zelf de instructie te herhalen.
- Help bij een vertelling met wie, wat, waar, wanneer vragen
- Vraag categoriserend. *(Leidt duidelijk in waar je mee bezig bent en boor het semantisch netwerk aan. Maak geen zijsprong, omdat je zelf of anderen laat associëren. Het vraagt om voorspelbaarheid in structuur, zodat de luisteraar met TOS weet in welke hoek hij de vraag kan verwachten.)*
- Nodig uit tot communicatie.
- Bied veilige momenten om iets plenair in de klas te laten vertellen.
- Spreek zo nu en dan eens individueel over een persoonlijk onderwerp of informeer naar welbevinden.
- Reik leerstrategieën aan bij het leren van opgegeven huiswerk.
- Geef ontvangstbevestiging en complimenten.

Klassenmanagement

- Haal voorkennis op.
- Geef vooraf informatie over het lesverloop.
- Gebruik afwisselende werkvormen tijdens de les om aan de slag te gaan met nieuwe kennis of vaardigheden. *(Ga in op het samen met de deelnemers oefenen van de deelleervaardigheid die je aanbiedt. Bijvoorbeeld: we gaan in steekwoorden het belangrijkste opschrijven: niet de docent doet het voor, maar ze doen het samen. Dat kost meer tijd, maar levert in rendement meer op.)*